



KATARZYNA DŹWIGAŁA* – WARSZAWA

STARODRUKI Z DZIEŁAMI GRECKICH OJCÓW KOŚCIOŁA Z BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ – WYBRANE PRZYKŁADY

EARLY PRINTED BOOKS WITH WORKS OF THE GREEK CHURCH FATHERS FROM THE JAGIELLONIAN LIBRARY – SELECTED EXAMPLES

Abstract

The modern era witnessed a revived interest in the Greek Church Fathers in Europe. Their writings were intensively translated into Latin and modern languages and published. The article presents selected examples of early printed books from the Jagiellonian Library of the 15th and 16th centuries from the collections of individuals or institutions associated with Kraków, containing works by Greek patristic authors as evidence of interest in such works among scholars and the Church in modern Poland. The issue in question is also analysed in the context of intellectual exchanges between Europe and Poland.

Keywords: early printed books; Greek church fathers; modern Poland; Jagiellonian Library

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

W epoce nowożytnej w Europie miało miejsce ożywione zainteresowanie greckimi ojcami Kościoła. Ich pisma były zarówno intensywnie przekładane na łacinę i języki nowożytne, jak i wydawane. Artykuł przedstawia wybrane przykłady starodruków z Biblioteki Jagiellońskiej z XV i XVI wieku z kolekcji

* Katarzyna Dźwigła – dr literaturoznawstwa, adiunkt, Instytut Historii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
e-mail: k.dzwigala@uksw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-8548-3923>

osób lub instytucji związanych z Krakowem, zawierających dzieła greckich autorów patrystycznych jako świadectwo zainteresowania nimi wśród osób nauki i Kościoła w Polsce nowożytnej. Zagadnienie to rozpatrywane jest również w kontekście wymiany intelektualnej między Europą a Polską.

Słowa kluczowe: starodruki; greccy ojcowie Kościoła; nowożytna Polska; Biblioteka Jagiellońska

Wstęp

Zaczynający się u progu epoki nowożytnej renesans to czas wzmożonego zainteresowania antykiem grecko-rzymskim na różnorodnych płaszczyznach, takich jak język, literatura czy filozofia, wymieniając tylko niektóre z nich¹. Wraz ze wzrostem zainteresowania kulturą klasyczną humaniści renesansowi wracają także do źródeł wczesnochrześcijańskich i patrystycznych², zwłaszcza dlatego że uważano starożytną tradycję pogańską i chrześcijańską za kompatybilne³. To, że nowożytni intelektualiści sięgali do ojców Kościoła, można zaobserwować w związku ze wzmożonym wydawaniem w Europie dzieł autorów patrystycznych i ich gromadzeniem w księgozbiorach różnych osób oraz instytucji. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wybranych druków zawierających dzieła greckich ojców Kościoła z XV i XVI wieku przechowywanych obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej jako przykład zainteresowania wspomnianymi autorami wśród krakowskiej elity intelektualnej w czasach nowożytnych. Zagadnienie to zostanie przedstawione w kontekście działalności wydawniczej prowadzonej w Europie w zakresie wydawania dzieł ojców Kościoła, co ma pokazać, że polscy myśliciele i ludzie nauki aktywnie uczestniczyli w europejskim życiu intelektualnym.

Dla myślicieli renesansowych i nowożytnych pisma ojców Kościoła są cennym źródłem w wielu aspektach: przypisuje im się wartość nie tylko teologiczną, ale również literacką, retoryczną i moralną. Autorzy patrystyczni są w epoce reformacji istotnym źródłem w dyskusjach nad kwestiami wyznaniowymi, ponadto już przed reformacją odwoływanie się do nich odgrywało dużą rolę w związku z ruchem koncyliaryzmu⁴. Ponadto nowożytni intelektualiści czerpią z myśli

¹ L.D. Reynolds, N.G. Wilson, *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford 1968, s. 122-124; T. Michałowska, *Źródła staropolskiej wiedzy o poezji*, w: *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. M. Cytowska i T. Michałowska, Warszawa 1999, s. 19-41.

² I. Backus, *The Fathers and the Reformation*, w: *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*, ed. K. Parry, Oxford 2015, s. 428-429.

³ N. Constantinidou, *Aspects of the Printing History and Reception of John Chrysostom and Other Greek Fathers, c. 1450-1600*, „International Journal of the Classical Tradition”, 27 (2020) no. 3, s. 280.

⁴ Backus, *The Fathers and the Reformation*, s. 428-429; Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 281.

ojców Kościoła niezależnie od tego, po której stoją stronie wobec kontrowersji związanych z reformacją⁵.

Przykładem zainteresowania ojcami Kościoła jest działalność Coluccio Salutati (1331-1406) w XIV i na początku XV wieku, dzięki któremu Florencja stała się jednym z wiodących centrów patrystycznych. Uważał on, że ojcowie Kościoła mają ogromne dokonania w teologii oraz doskonale wypełniali ideał klasycznej edukacji⁶. Renesansowi intelektualiści interesowali się i łacińskimi, i greckimi ojcami Kościoła, jednak znajomość języka greckiego była mniej powszechna niż łaciny, co sprawiało, że teksty greckich autorów nie były dostępne dla szerszej publiczności⁷. Dlatego jednym z celów, jakie stawiali przed sobą, było przełożenie najważniejszych dzieł greckich autorów na łacinę⁸. Jednym z pierwszych intelektualistów tego okresu, który dokonywał takich przekładów, był Ambrogio Traversari (1386-1439)⁹. Na zainteresowanie ojcami greckimi wpłynął także synod we Florencji, jak również działalność kard. Bessariona. Dzięki pracy humanistów w XV i XVI wieku duża część najważniejszych greckich dzieł patrystycznych stała się dostępna w języku łacińskim¹⁰.

Wydawanie dzieł ojców Kościoła

Upowszechnianie dziedzictwa patrystycznego zależało jednak przede wszystkim od dostępności tekstów, zarówno w oryginale, jak i w przekładach na łacinę i języki nowożytne, dlatego w niniejszej sekcji artykułu zostanie krótko omówiona kwestia wydawania książek z dziełami ojców Kościoła w XV i XVI wieku. Od chwili wynalezienia druku celem propagatorów myśli patrystycznej było drukowanie jak największej liczby dzieł ojców Kościoła, tak aby mogły one trafić do szerszej publiczności. Renesansowi humaniści mieli również świadomość tego, że aby dzieła patrystyczne zachowały się dla przyszłych pokoleń, musi pojawić się jak największa liczba ich kopii. Drukowanie tekstów ojców Kościoła miało więc również taki cel, by zachować ciągłość ich transmisji i zapewnić ich przetrwanie¹¹.

Jednym z najważniejszych ośrodków, gdzie wydawano teksty patrystyczne, była w XVI wieku Bazylea, miejsce działalności Erazma z Rotterdamu, który był jednym z czołowych humanistów dążących do upowszechniania tekstów ojców

⁵ Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 279, 284; A. Ammann, S. Kennerley, *Introduction to the Special Issue on: The Reception of the Church Fathers and Early Church Historians in the Renaissance and the Reformation, c. 1470-1650*, „International Journal of the Classical Tradition”, 27 (2020) no. 3, s. 271. Por. A. Visser, *Thirtieth Annual Erasmus Birthday Lecture: Erasmus, the Church Fathers and the Ideological Implications of Philology*, „Erasmus of Rotterdam Society Yearbook”, 31 (2011) s. 12-17.

⁶ Backus, *The Fathers and the Reformation*, s. 430.

⁷ Tamże, s. 432.

⁸ S. Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe. Translating and Reading a Greek Church Father from 1417 to 1624*, Berlin 2023, s. 36.

⁹ Tamże, s. 36-44; D.M. Gwynn, *Athanasius of Alexandria*, w: *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*, ed. K. Parry, Oxford 2015, s. 119.

¹⁰ Backus, *The Fathers and the Reformation*, s. 430.

¹¹ Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 280.

Kościoła¹². Postrzegał on ich dzieła jako mające nie tylko ogromną wartość religijną, ale także literacką, dlatego uważał za tak istotne ich szersze udostępnianie¹³.

Innym ważnym centrum wydającym dzieła patrystyczne był Paryż, gdzie ukazało się najwięcej wydań drukiem dzieł greckich ojców zarówno w oryginale, jak i w przekładach. Wśród wiodących miast, w których wydawano greckich autorów patrystycznych, był również Kraków¹⁴, gdzie ważną rolę w tej kwestii odgrywała działalność drukarza Hieronima Wietora (ok. 1480-1546/1547)¹⁵.

Przykładem greckiego ojca Kościoła, po którego dzieła niezwykle chętnie sięgano w czasach nowożytnych, był Jan Chryzostom (ok. 350-407). Jego dzieła na Zachodzie cieszyły się popularnością również w średniowieczu, jednak w łacińskim przekładzie. W tym okresie wielokrotnie kopiowano późnoantyczne tłumaczenia Jana Chryzostoma¹⁶. Jednak już w 1466 roku w Strasburgu miało miejsce pierwsze wydanie drukiem jego dzieł¹⁷, zaś do 1600 roku pojawiły się 443 wydania jego pism w różnych językach: po grecku, po łacinie, a także w językach narodowych¹⁸. Pismami Jana Chryzostoma interesowali się zarówno katolicy, jak i protestanci. Dla tych pierwszych Jan Chryzostom był autorem potwierdzającym prymat Rzymu, a także broniącym katolickiej tradycji i praktyki. Drudzy zaś cenili walory homiletyczne w tekstach tego ojca oraz jego egzegezę biblijną¹⁹. Również moja wstępna kwerenda w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej wykazała, że dzieła Jana Chryzostoma były chętnie gromadzone przez elitę intelektualną Polski nowożytnej.

Zainteresowanie greckimi ojcami Kościoła w Polsce nowożytnej

Jak zostało wspomniane wyżej, zainteresowanie greckimi ojcami Kościoła w czasach nowożytnych implikowało pojawianie się wydań ich pism, zarówno w Europie, jak i w Polsce. Dlatego też zostały podjęte badania nad recepcją autorów patrystycznych na podstawie drukowania książek z ich dziełami²⁰. Popularność greckich ojców Kościoła jest jednak odzwierciedlona przede wszystkim poprzez gromadzenie ich dzieł w konkretnym środowisku intelektualnym²¹. Ponadto odna-

¹² Visser, *Thirtieth Annual Erasmus Birthday Lecture*, s. 8-9.

¹³ Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 281; Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe*, s. 119-120, 123-124; Gwynn, *Athanasius of Alexandria*, s. 119-120; Visser, *Thirtieth Annual Erasmus Birthday Lecture*, s. 9-10.

¹⁴ O wydawaniu greckich ojców Kościoła w poszczególnych miastach Europy por. Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 286-297.

¹⁵ Tamże, s. 293; H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław-Warszawa 1975, s. 105.

¹⁶ Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe*, s. 107.

¹⁷ Tamże, s. 105.

¹⁸ Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 287.

¹⁹ Tamże. Por. szczegółowe omówienie dyskusji nad Janem Chryzostomem w poszczególnych latach od XV do początku XVII wieku, Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe*, s. 189-279.

²⁰ Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 277-299.

²¹ Ta sama metodologia została zastosowana w bardzo istotnym opracowaniu na temat nauki w Polsce nowożytnej autorstwa W. Szelińskiej, por. W. Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i w początkach XVI wieku*, Wrocław 1966, s. 7nn.

leżenie śladów lektury dzieł autorów patrystycznych w postaci glos i podkreśleń również świadczy o zainteresowaniu nimi. Dlatego też proponowana przeze mnie metodologia badań nad recepcją greckich ojców Kościoła opiera się na analizie zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej pod kątem obecności w nich dzieł wspomnianych autorów.

Europejskie ożywienie zainteresowania antykiem w czasach renesansu znalazło swoje odbicie również w Polsce, gdzie często odwoływano się do tradycji klasycznej, zarówno pogańskiej, jak i chrześcijańskiej²². W moich badaniach skupiam się na recepcji greckich ojców Kościoła, dlatego zaproponowane przeze mnie badania dotyczą obecności w księgozbiorach elity nowożytnej Polski dzieł greckich autorów patrystycznych. Przeprowadzona przeze mnie dotychczas kwerenda w tym zakresie ma charakter wstępny. Jej celem było dotarcie do wybranych ksiąg zawierających dzieła greckich ojców Kościoła gromadzonych przez intelektualistów polskich doby nowożytnej. Postanowiłam zawęzić poszukiwania do książek wydanych drukiem w XV i XVI wieku. Ponieważ Kraków był głównym ośrodkiem życia umysłowego w Polsce w tym okresie, ograniczyłam moje badania wyłącznie do zbiorów przechowywanych obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej. Stanowią one jedynie wycinek zachowanych księgozbiorów polskich z epoki nowożytnej, ale można je uznać za reprezentatywne dla polskiego środowiska intelektualnego²³. Dodatkowo Biblioteka Jagiellońska jest najstarszą biblioteką naukową w Polsce i przez stulecia były tam gromadzone książki związane z życiem uczelnianym²⁴.

Moja kwerenda dotyczy wyłącznie wybranych przykładów ksiąg. Mają one być zaproszeniem do podjęcia szerzej zakrojonych badań na ten temat w przyszłości. Poszukiwałam w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej druków zawierających pisma greckich ojców Kościoła z XV i XVI wieku z kolekcji prywatnych i klasztornych z okresu Polski nowożytnej związanych z miastem Krakowem. Interesowały mnie druki zarówno w greckim oryginale, jak i w przekładach na łacinę. Przeszukana została jedynie część zbiorów, jednak przebadanie w przyszłości wszystkich druków z XV i XVI wieku, zwłaszcza według kolekcji pochodzących od konkretnych osób lub instytucji, mogłoby odpowiedzieć na szereg pytań badawczych. Przede wszystkim taka kwerenda pokazałaby, którzy autorzy patrystyczni byli najbardziej popularni w Polsce w podanym okresie i które konkretnie dzieła tych autorów gromadzono. Przebadanie księgozbiorów osób kolekcjonujących książki greckich ojców Kościoła pokazałoby także, czy istnieje związek pomiędzy wyznaniem i poglądami religijnymi kolekcjonera a poszczególnymi autorami lub dziełami.

W badaniu recepcji greckich ojców Kościoła w Polsce i ich znaczenia dla polskiej kultury istotną kwestią jest także to, w jakim języku ci autorzy byli czytani – czy był to grecki oryginał, czy przekład łaciński lub na języki nowożytne. Odpowiedź

²² T. Bieńkowski, *Z badań nad recepcją antyku w Polsce do końca XVIII wieku: I*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, 59 (1968) nr 3, s. 45-53.

²³ Por. J. Czerniatowicz, *Polskie opracowania greckich Ojców Kościoła w XVI i XVII wieku*, „Vox Patrum”, 5 (1983) s. 424.

²⁴ J. Partyka, *Stare druki Biblioteki Jagiellońskiej – stan opracowania, proveniencje, perspektywy badawcze*, w: *Książka dawna i jej właściciele*, t. 1, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, Wrocław 2017, s. 61.

na to pytanie pokaże, w jakim stopniu rozpowszechniona była znajomość greki. Ponieważ autorzy patrystyczni wydawani byli głównie za granicą, analiza tego, skąd sprowadzano książki, uzupełniłaby istniejący obraz wymiany intelektualnej między Polską i Europą w czasach nowożytnych.

Druki greckich ojców Kościoła w Bibliotece Jagiellońskiej

W tej części artykułu zaprezentuję wybrane przykłady druków zawierających dzieła greckich ojców Kościoła, które były w posiadaniu osób związanych z krakowskim środowiskiem intelektualnym, obecnie zaś znajdują się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej.

Atanazy, *Dzieła*

Pierwszą księgą, którą chciałabym przedstawić, jest zbiór dzieł Atanazego (295-373), biskupa Aleksandrii, który odegrał dużą rolę w walce z arianizmem²⁵. Jego długi episkopat, trwający od roku 328 do 373, przypadał na okres licznych sporów i walk wewnętrznych zarówno w Kościele, jak i w Cesarstwie Rzymskim, w których autor ten brał aktywny udział. Tworzył zarówno dzieła apologetyczne, broniąc chrześcijaństwa wobec pogan, jak i teologiczne, skupione na walce z arianizmem, w których poruszał kwestię zbawienia oraz zagadnienie Trójcy Świętej²⁶. Wiele lat spędził na wygnaniu, w tym w Galii i Italii²⁷.

Dokładny tytuł omawianej książki brzmi: *Tou en hagiois patros hemon Athanasiou Archiepiskopou Aleksandreias ta heuriskomena hapanta. B. Athanasii Archiepiscopi Alexandrini opera quae reperiuntur omnia, in duos tomos tributa. Graece nunc primum (ex Mss. Codd. Basil. Cantabrig. Palatt. & aliis) in lucem data. Addita interpretatio Petri Nannii Alcmariani, et aliorum ubi illa desiderabatur. Quam haec editio Latinis hactenus vulgatis locupletior sit, Tractatum nomenclatura indicabit. Additus Index triplex et copiosus*. Dzieło ma dwa tomy. Miejsce i rok wydania to Heidelberg 1600: Ex Officina Commeliniana.

Księga zawiera dzieła Atanazego o różnorodnej tematyce, w tym pisma apologetyczne w obronie nauki Kościoła, zwłaszcza wobec kontrowersji ariańskiej, mowy dotyczące różnych zagadnień wiary, listy czy też *Żywot świętego Antoniego* (t. 2, s. 444). Wydanie nie skupia się więc na żadnym konkretnym temacie, lecz daje czytelnikowi możliwość zapoznania się z najważniejszymi utworami Atanazego. Jest ono o tyle szczególne, że zawiera oryginalny grecki tekst, obok którego znajduje się łaciński przekład Piotra Nanniusza, jak również innych tłumaczy, tak że teksty umieszczone są w dwóch kolumnach. Pojawienie się w księdze tekstu greckiego równoległe z tekstem łacińskim jest warte podkreślenia wobec faktu,

²⁵ Atanazy Wielki, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. M. Starowieyski, W. Stawiszyński, Poznań 2018, s. 119-126; B. Baldwin, A. Kazhdan, N.P. Ševčenko, *Athanasius*, w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 1, red. A.P. Kazhdan i in., New York-Oxford 1991, s. 217-218.

²⁶ Atanazy Wielki, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, s. 121-124; Baldwin, Kazhdan, Ševčenko, *Athanasius*, s. 218; Gwynn, *Athanasius of Alexandria*, s. 111-114.

²⁷ M. Edwards, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, s. 147-148; Gwynn, *Athanasius of Alexandria*, s. 111-114.

że jak już zostało wyżej wspomniane, greka była językiem znacznie rzadziej znanym i wykorzystywanym w renesansie niż łacina. Omawiane wydanie dawało zaś czytelnikowi możliwości nieograniczonego korzystania z tekstu w oryginale.

Księga ta występuje w Bibliotece Jagiellońskiej w trzech egzemplarzach o następujących sygnaturach: St. Dr. 948 028 IV (t. 1-2), Cam. O. XI. 9 (wyłącznie t. 1), Teol. 6597 III (t. 1-2). Istnienie kilku egzemplarzy stanowi świadectwo popularności Atanazego w krakowskim środowisku intelektualnym w czasach nowożytnych.

Księga o sygnaturze St. Dr. 948 028 IV ma dwa tomy. Strony tytułowe informują nas o posiadaczach księgi w XVII wieku. Są to najpierw Andrzej Kucharski (t. 1 i 2), a następnie Jan Cynerski-Rachtamowicz (t. 2), obydwaj związani z Akademią Krakowską. Andrzej Kucharski (ok. 1608-1679) kształcił się w Akademii Krakowskiej, a w 1658 roku został na tej uczelni członkiem Wydziału Teologicznego. Wreszcie w 1662 roku po raz pierwszy pełnił funkcję rektora. Zgromadził on w czasie swojego życia duży majątek, co pozwalało mu na kolekcjonowanie książek²⁸.

Drugi tom zawiera dodatkowo wpis o tym, że księga była także w posiadaniu Jana Cynerskiego-Rachtamowicza. Żył on w latach 1600-1654 i również był profesorem Akademii Krakowskiej, jak i poetą polsko-łacińskim, znanym głównie jako twórca panegiryków. Kiedy odbywał studia w Akademii Krakowskiej, uczył się m.in. wymowy u Jakuba Vitelliusza. W 1649 roku został on profesorem Wydziału Teologicznego. Pozostawił po sobie nie tylko bogatą spuściznę poetycką, ale także pokaźny zbiór książek²⁹.

Egzemplarz tej samej edycji z pismami Atanazego o sygnaturze Teol. 6597 III, t. 1-2 był w posiadaniu wspomnianego wyżej Jakuba Vitelliusa, profesora i rektora Akademii Krakowskiej, który żył w latach 1587-1648³⁰. Trzeci egzemplarz tego dzieła (wyłącznie t. 1) o sygnaturze Cam. O. XI. 9, t. 1 pochodzi z kolekcji książek klasztoru Kamedułów na Bielanach w Krakowie.

Wydanie pism Atanazego znajdowało się w zbiorach nie tylko wymienionych trzech profesorów Akademii Krakowskiej, ale także trafiło do księgozbioru klasztoru. Trudno stwierdzić, w jakim stopniu wykorzystywany był grecki tekst dzieł Atanazego zawarty w księdze, gdyż nie udało mi się odnaleźć przy nim adnotacji lub innych śladów lektury, ale sama jego obecność dawała możliwość kontaktu z językiem greckim i niewykluczone, że czytelnicy zaglądali do niego, nawet jeśli tylko w celu porównania z łacińskim przekładem.

Jan Chryzostom, *Dzieła* (Teol. 7018)

Jak wspomniano powyżej, Jan Chryzostom (ok. 350-407), biskup Konstantynopola w latach 397-403, był najczęściej wydawanym w czasach renesansu greckim autorem patrystycznym. Zachowały się niemal wszystkie dzieła z jego

²⁸ L. Hajdukiewicz, *Kucharski Andrzej*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 16, red. E. Rostkowski i in., Wrocław 1971, s. 45-46.

²⁹ H. Barycz, *Cynerski Rachtamowicz Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński i in., Kraków 1938, s. 124-125.

³⁰ K. Estreicher, *Vitellius Jakub*, w: *Bibliografia polska*, cz. 3, *Obejmująca druki stuleci XV-XVIII w układzie abecadlowym*, t. 22, *Litera Wil-Y*, Kraków 1939, s. 110-117.

bogatej spuścizny, obejmującej głównie homilie, którym zawdzięcza swój przydomek Złotousty³¹.

Jednym z łacińskich przekładów dzieł Jana Chryzostoma przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej jest księga o sygnaturze Teol. 7018, w pięciu tomach. Dokładny tytuł brzmi następująco: *Opera D. Ioannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, quotquot per Graecorum exemplarium facultatem in Latinam linguam hactenus traduci potuerunt, ad vetustissimorum codicum fidem natiuae integritati decorique suo reddita, per uiros in utraque lingua insigniter exercitatos, idque citra ulla noui aut peregrini dogmatis aspergines, quorum Catalogus sub principium explicabitur*. Rok i miejsce wydania to Bazylea 1539, Ex Officina Hervagiana. Księga zawiera jedynie tekst łaciński, lecz pojawia się w niej również wersja grecka żywotu Jana Chryzostoma wraz z łacińskim tłumaczeniem (w t. 1).

Omawiane wydanie dzieł Jana Chryzostoma jest niezwykle obszerne. Jak zostało już wyżej wspomniane, również w średniowieczu był to popularny autor, jednak wtedy funkcjonowały na Zachodzie wyłącznie łacińskie przekłady jego tekstów³². Dzieła zawarte w omawianym wydaniu to przede wszystkim kazania o tematyce biblijnej, poruszające zagadnienia teologiczne i dotyczące życia chrześcijańskiego. Obok nich poszczególne tomy zawierają także komentarze biblijne (t. 4) oraz listy Jana Chryzostoma (t. 5). Na końcu tomu piątego umieszczono tekst *Liturgii św. Jana Chryzostoma* (s. 656).

Znajdujący się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej egzemplarz tej księgi pochodzi z biblioteki bp. Samuela Maciejowskiego, o czym informuje wpis na górze karty tytułowej. Samuel Maciejowski, herbu Ciołek, żył w latach 1499-1550. Był biskupem chełmskim, następnie plockim, a wreszcie krakowskim. Pełnił również funkcję kanclerza wielkiego koronnego. Jako młodzieniec odbywał studia we Włoszech – w Padwie i w Bolonii. Po powrocie do kraju rozwijał swoją karierę duchowną i polityczną, będąc aktywnym uczestnikiem różnych sporów. Dał się również poznać jako gorący przeciwnik reformacji³³.

Poszczególne tomy omawianego wydania dzieł Jana Chryzostoma posiadają liczne glosy napisane różnymi charakterami pisma, tekst jest również podkreślony w wielu miejscach, co świadczy o intensywnym użytkowaniu tych ksiąg na przestrzeni wieków i o żywym zainteresowaniu tekstami autora. Książka stanowi więc przykład tego, że elita Polski nowożytnej również interesowała się Janem Chryzostomem, podobnie jak miało to miejsce w zachodniej Europie, gdzie był to autor wielokrotnie wydawany.

Jan Chryzostom, *Dzieła* (Cam. P. IX. 11)

Księga o sygnaturze Cam. P. IX. 11 zawiera wybór dzieł Jana Chryzostoma. W Bibliotece Jagiellońskiej przechowywany jest tylko tom 2, stąd na karcie tytułowej znajduje się spis zawartości wprowadzony słowami: *Que in secundo Joannis*

³¹ Jan Chryzostom, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, s. 509-519.

³² Por. Jan Chryzostom Łaciński, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, s. 519.

³³ W. Dworaczek, Maciejowski Samuel h. Ciołek, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 19, red. B. Leśniodorski i in., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 64-69.

Chrisostomi volumine continentur. Na karcie 122 jest informacja o oficynie: *Ex officina magistri Jacobi de Pfortzen*, a także data i miejsce wydania księgi: Bazy-lea, 4 grudnia 1504 r.

Książka należała do biblioteki krakowskich kamedułów, co oznaczone jest na karcie tytułowej proveniencją: *Congregationis Eremitarum Camaldulensium Montis Argentini prope Cracoviam*. Ponad nią jest jednak przekreślona inna proveniencja: *Frater Ambrosius Canonicus Cracoviensis 1585*. Księga musiała więc trafić do zbioru kamedułów z kolekcji prywatnej wspomnianego br. Ambrożego.

W tomie zawarty jest przede wszystkim zbiór homilii Jana Chryzostoma, który to gatunek zajmuje pierwsze miejsce wśród zachowanych dzieł autora. Homilie te dotyczą różnych ksiąg Nowego Testamentu. Na końcu znajdują się homilie o Ewangelii według św. Mateusza, które – jak podaje spis treści – zostały mylnie przypisane Janowi Chryzostomowi. Autorstwo tych homilii jest trudne do ustalenia³⁴. W książce znajdziemy także pisma przeciwko zwalczającym życie monastyczne. Tom nosi wyjątkowo dużo śladów korzystania z niego: są w nim i podkreślenia, i liczne glosy, co potwierdza popularność Jana Chryzostoma w czasach nowożytnych.

Mowy o Eucharystii (Cim. O. 377)

Właściwy tytuł książki o sygnaturze Cim. O. 377 brzmi *Orationes quedam devotissime Basilii Magni, et Chrisostomi de communione Eucharistiae, a Francisco Rholandello Taruisiensi e graeco translatae. Ad lectorem libellus per Philippum Gundelium Boium*. Zawiera więc ona dzieła wielu autorów, nie tylko wymienionych w tytule Bazylego Wielkiego i Jana Chryzostoma, co zostanie przedstawione poniżej. Miejsce i rok wydania opisane są następująco: *Cracouiae ex Officina Typographica Vngleriana. Anno Domini 1540*. Książka została więc wydana w Krakowie, w drukarni Floriana Unglera, sławnego drukarza, który jako pierwszy zajmował się drukiem w języku polskim³⁵. Tłumaczem greckich tekstów jest Franciszek Rholandellus. Książka ta posiada proveniencję – należała do Jana Dobrzyckiego, kanonika w Skalbmierzu.

Ma ona kieszonkowy format nazywany octavo (dokładnie 10,5 x 15,5 cm). Wymiary wskazują na to, że miała służyć do indywidualnego użytku w czasie Mszy Świętej lub różnego typu nabożeństw, lub do osobistej modlitwy³⁶.

W książce zawarta jest kompilacja pism łacińskich i greckich w przekładzie łacińskim z różnych epok. Są to zarówno mowy, jak i modlitwy (oraz wiersz) następujących autorów: Bazyli Wielki, Jan Chryzostom, Symeon Młodszy (Stylita), Jan z Damaszku, Symeon Metaphrastes, Auzoniusz, Piotr Damiani. Tematyka zebranych tekstów skoncentrowana jest na temacie Komunii Świętej – są to w większości modlitwy do odmawiania przed Komunią lub po jej przyjęciu. Książka miała więc pełnić rolę modlitewnika. Warto zwrócić uwagę na różnorod-

³⁴ Autorstwo zbiorów homilii przypisywanych Janowi Chryzostomowi jest sprawą dyskusyjną, por. Jan Chryzostom Łaciński, w: *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, s. 519; K. Burczak, *Chrześcijański styl życia w 32 homilii ze zbioru 38 homilii „Chrisostomus Latinus”*, „Vox Patrum”, 17 (1997) z. 32-33, s. 145-153.

³⁵ Szwejkowska, *Książka drukowana XV-XVIII wieku*, s. 102.

³⁶ Na temat formatu octavo N. por. Constantinidou, *Aspects of the Printing History*, s. 293-294.

ność autorów zawartych w niej pism oraz na to, że wśród nich kluczowe miejsce zajmują greccy ojcowie Kościoła: Bazyli Wielki, Jan Chryzostom, Symeon Stylita, Jan z Damaszku. Wydanie w Krakowie tej książki jest świadectwem autorytetu, jaki posiadali w nowożytnej Polsce ojcowie Kościoła, oraz żywego zainteresowania piśmiennictwem patrystycznym.

Wnioski

W artykule zaprezentowano przykłady ksiąg greckich autorów patrystycznych cieszących się popularnością w czasach nowożytnych. Większość wspomnianych książek została wydana za granicą i sprowadzona do Krakowa. Jest to świadectwo oddziaływania trendów intelektualnych obecnych w Europie w czasach nowożytnych na elitę Polski. Jedna z przedstawionych książek została zaś wydana w samym Krakowie. Obecność dzieł greckich autorów patrystycznych, w przekładzie łacińskim i po grecku, w księgozbiorach osób i instytucji związanych z miastem Krakowem, w tym z Akademią Krakowską bądź lokalnym Kościołem, stanowi potwierdzenie zainteresowania nimi wśród ówczesnych intelektualistów i ludzi nauki. Jak twierdziła Wacława Szelińska, księgozbiory w pewnym stopniu odzwierciedlają wybór lektur i tematyki prowadzonych badań³⁷, dlatego też ich analiza jest ważnym źródłem wiedzy o życiu intelektualnym w Polsce nowożytnej.

Przedstawienie wybranych przykładów ksiąg potwierdza hipotezę, że greccy ojcowie Kościoła byli czytаныmi autorami w Polsce w podanym okresie podobnie jak w innych krajach europejskich. Jednak dopiero przeprowadzenie całościowych badań nad zbiorami druków z XV i XVI wieku przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej przyniosłoby odpowiedzi na szereg pytań badawczych, które przyczyniłyby się do lepszego poznania nie tylko recepcji greckich ojców Kościoła w Polsce nowożytnej, ale także recepcji antyku chrześcijańskiego. Dlatego też pragnę, aby niniejszy tekst stanowił zachętę do podejmowania dalszych studiów w tym zakresie.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Athanasius, *Tou en hagiois patros hemon Athanasiou Archiepiskopou Aleksandreias ta heuriskomena hapanta*, Heidelberg 1600.
- Basilius Magnus, *Orationes quedam devotissime Basilii Magni, et Chrisostomi de comunione Eucharistiae, a Francisco Rholandello Taruisiensi e graeco translatae. Ad lectorem libellus per Philippum Gundelium Boium*, Kraków 1540.
- Ioannes Chrysostomus, *Opera D. Ioannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, quotquot per Graecorum exemplarium facultatem in Latinam linguam hactenus traduci potuerunt, ad vetustissimorum codicum fidem natiuae integritati decorique*

³⁷ Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i w początkach XVI wieku*, s. 7.

suo reddita, per uiros in utraque lingua insigniter exercitatos, idque citra ulla noui aut peregrini dogmatis aspergines, quorum Catalogus sub principium explicabitur, Bazylea 1539.

Ioannes Chrysostomu, *Opera*, t. 2, *Que in secundo Joannis Chrisostomi volumine continentur*, Bazylea 1504.

Katalogi i słowniki

Barycz Henryk, Cynercki Rachtałowicz Jan, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński i in., Kraków 1938, s. 124-125.

Dworzaczek Włodzimierz, Maciejowski Samuel h. Ciolek, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 19, red. B. Leśnodorski i in., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 64-69.

Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, cz. 3, *Obejmująca druki stuleci XV-XVIII w układzie abecedowym*, t. 22, *Litera Wil-Y*, Kraków 1939.

Hajdukiewicz Leszek, Kucharski Andrzej, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 16, red. E. Rostworowski i in., Wrocław 1971, s. 45-46.

Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej, t. 1, *A-L*, red. M. Malicki, E. Zwińgrodzka, Warszawa-Kraków 1992.

Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa, red. M. Starowieyski, W. Stawiszynski, Poznań 2018.

The Oxford Dictionary of Byzantium, t. 1, ed. A.P. Kazhdan i in., New York-Oxford 1991.

Opracowania

Ammann Andreas, Kennerley Sam, *Introduction to the Special Issue on: The Reception of the Church Fathers and Early Church Historians in the Renaissance and the Reformation, c. 1470-1650*, „International Journal of the Classical Tradition”, 27 (2020) no. 3, s. 271-276.

Backus Irena, *The Fathers and the Reformation*, w: *The Wiley Blackwell Companion to Patristics*, ed. K. Parry, Oxford 2015, s. 428-441.

Bieńkowski Tadeusz, *Z badań nad recepcją antyku w Polsce do końca XVIII wieku: I*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, 59 (1968) nr 3, s. 29-53.

Burczak Krzysztof, *Chrześcijański styl życia w 32 homilii ze zbioru 38 homilii „Chrysostomus Latinus”*, „Vox Patrum”, 17 (1997) z. 32-33, s. 145-153.

Constantinidou Natasha, *Aspects of the Printing History and Reception of John Chrysostom and Other Greek Fathers, c. 1450-1600*, „International Journal of the Classical Tradition”, 27 (2020) no. 3, s. 277-299.

Czerniatowicz Janina, *Polskie opracowania greckich Ojców Kościoła w XVI i XVII wieku*, „Vox Patrum”, 5 (1983) s. 418-443.

Edwards Mark, *The Beginnings of Christianization*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, ed. N. Lenski, Cambridge 2006, s. 111-125.

Kennerley Sam, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe. Translating and Reading a Greek Church Father from 1417 to 1624*, Berlin 2023.

Michałowska Teresa, *Źródła staropolskiej wiedzy o poezji*, w: *Źródła wiedzy teoretyczno-literackiej w dawnej Polsce. Średniowiecze – Renesans – Barok*, red. M. Cytowska i T. Michałowska, Warszawa 1999, s. 13-41.

Partyka Jacek, *Historyczny księgozbiór kamedulów eremitów z krakowskich Bielan. Spojrzenie na kulturę materialno-duchową polskich kamedulów*, Kraków 2017.

- Partyka Jacek, *Stare druki Biblioteki Jagiellońskiej – stan opracowania, proveniencje, perspektywy badawcze*, w: *Książka dawna i jej właściciele*, t. 1, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, Wrocław 2017, s. 61-76.
- Reynolds Leighton D., Wilson Nigel G., *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford 1968.
- Szelińska Wacława, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i w początkach XVI wieku*, Wrocław 1966.
- Szwejkowska Helena, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław-Warszawa 1975.
- Visser Arnoud, *Thirtieth Annual Erasmus Birthday Lecture: Erasmus, the Church Fathers and the Ideological Implications of Philology*, „Erasmus of Rotterdam Society Yearbook”, 31 (2011) s. 7-31.